

ALTRUISMUS A EGOISMUS JAKO SPOLEČENSKO-POLITICKÉ HODNOTY NA PŘELOMU 2. A 3. TISÍCILETÍ

JAROSLAV VENCÁLEK

Inštitút politológie
Filozofická fakulta
Prešovská univerzita v Prešove
Email: jaroslav.vencalek@unipo.sk

Abstract:

Searching for the solutions of societal crisis at the beginning of the 3rd millennium has been increasingly associated with the new paradigmatic perception of the reality of the world. This is closely related with an emphasis on the study of contextual relationships that would enable preservation of the integrity of the human community. One of the priorities of this process is the need for societal transformation of the perception of the relationship between egoism and altruism.

Keywords:

Altruism, Egoism, Complementary relations

Německý teoretik Werner Heisenberg (1901 – 1976) oceněný v roce 1932 Nobelovou cenou za fyziku, uvedl mimo jiné, že „oddělováním částí od celku se dopouštíme základního omylu; je chybné rozkládat to, co by rozkládáno být nemělo. Realitu tvoří jednota a vzájemné doplňování se“ (cit. podlé Laitman, 2014, s. 26). Jestliže vyjdeme z tohoto tvrzení, pak stěžejním úsilím ve vývoji člověka ale i nejrůzněji vnímaných lidských entit či souborů obyvatel, až po celoplanetárně pojatou populaci Homo sapiens sapiens, by mělo být úsilí vynaložené na udr-

žení a rozvoj jednoty, uskutečňované prostřednictvím pestré škály komplementárních vztahů a vazeb.

Jednota, tedy celek, má ale svou strukturu, vytvářenou dílčími částmi celku. Kvalitativní úroveň každé jednoty však závisí na vzájemných vztazích jak mezi dílčími částmi, tak i vztazích mezi nimi a celkem. Bytí každého jednotlivého člověka, každé společenské entity či souboru obyvatel nelze tedy vnímat samostatně, odděleně od života jiných, historicky rozdílně utvářených společenských souborů obyvatel planety Země. K těmto závěrům dospěl ve svých filozofických úvahách i rakouský teoretický fyzik Erwin Schrödinger (1887 – 1961) oceněný v roce 1933 Nobelovou cenou za fyziku (spolu s britským vědcem Paulem Adrianem Diracem), když uvedl: „Pluralita, kterou vnímáme, je jen zdání; není skutečná“ (cit. podlé Laitman, 2014, s. 26).

Lze tak konstatovat, že bytí každého jednotlivého člověka je úzce propojeno s bytím ostatních lidí a vývoj každého jedince tak souvisí s porozuměním životů ostatních lidí, navzdory tomu, že ty se odehrávají v rozdílných podmínkách, generovaných charakterem vnitřního a vnějšího prostředí lidí. Z toho vyplývá, že kohokoli a současně jakékoli dovolávání se výroků motivovaných nadřazeností členů příslušné specifické dílčí části lidského společen-

ství, lze považovat za bezprostřední útok na zachování fungování celistvosti lidského společenství. Takovýto projev je nutno vnímat jako systémově entropický, který bez včasného uplatnění principů humánní ochrany ohrožovaných lidí, může směřovat a vést až k totální destrukci společenské jednoty. Každý člověk, každá lidská entita či každá jinak vnímaná strukturální část lidské populace jsou podřízeny potřebě jejich vzájemné koexistence. Erwin Schrödinger k tomu poznamenal: „Každý jednotlivý život, dokonce každý den v životě jednotlivce musí reprezentovat část, jakkoliv nepatrnou, evoluce [druhu], vryp dláta, jakkoliv bezvýznamný, do věčně nedokončeného pomníku lidského druhu“ (cit. podle Havel, 1994, s. 571).

Společenské chování každého zástupce biologického druhu *Homo sapiens sapiens* musí být podřízeno takovým pravidlům, která umožňují vzájemné spolužití jednotlivých členů lidského druhu v existujících rozdílných časoprostorových determinacích. Pochopit proto bohatě diferencované lidské společenství je možné jen v jeho celistvosti. Obsah této jednoty ale není absolutně pevný, nýbrž se proměňuje jak v čase, tak i prostoru. Výše uvedená teze vyjádřena teoretickým fyzikem Heisenbergem, byla v umělecké podobě literárního textu jedinečně ztvárněna francouzským spisovatelem Exupéryem. „Tak jako o stromu, ani o člověku se nic nedozvíš, pokud ho rozložíš v jeho trvání a rozdělíš v jeho různosti. Strom není nejprve semeno, pak stvol, pak pružný kmen a nakonec mrtvé dřevo. Máš-li ho poznat, nesmíš ho dělit. Strom je síla, která se pozvolna snoubí s nebem. A tak je to i s tebou, můj malý človíčku. Bůh ti dal život, dává ti růst, plní tě postupně touhami, smutky, radostmi, bolestmi, hněvem i odpuštěním, a pak tě navrácí v sebe. Ty ale nejsi jednou školák, pak manžel, jednou dítě, pak stařec. Jsi ten, kdo se naplňuje. A dokážeš-li pochopit, že jsi větví, která se houpe, jsouc pevně připoutána k palmě, pak ve svém pohybu okusíš věčnost (...). Čas není stroj, v němž se přesypá písek, ale žnec, který váže svůj snop“ (Exupéry, 1998, s. 13).

Nejde ale jen o jednotu ve smyslu časoprostorových vztahů, ale taktéž o neméně významnou jednotu funkčně-významových vztahů. V podobě literární metafory Exupéry uvádí: „Jestliže z určitého seskupení ovcí a koz a příbytků a hor vytvořím panství, nemůžeš se

z něho svobodně vymknout, neboť bys pak přestal spolupracovat na jeho zkrášlení a zůstal bys sám“ (Exupéry, 1998, s. 13).

V kontextu současného celospolečenského vývoje na planetě Zemi zní ještě působivěji jeho metafora v podobě člověka jako součásti ledovce (rozumějme něčeho historicky-sociálně natolik významného, že daný poznatek nabývá charakteru génia místa). „Když tvá svoboda dovolí ledovcům, aby se roztekly v močál, zůstaneš sám, neboť přestaneš být prvkem ledovce, který se pod svým sněhovým pláštěm zvedal ke slunci. A jeden druhému podobní, budete se pak ve vzájemné rovnosti nenávidět pro to, v čem se lišíte. A spočinuvše v klidu, do něhož se záhy navracejí promíchané kuličky, nepodřízení již ničemu, co by vám vládlo, ba ani absolutní jazyka, ztratíte napříště veškerou možnost vzájemného sdělování a každý z vás si najde vlastní jazyk, určí si vlastní den svátku a budete náhle jedni od druhých odříznuti a vaše osamělost bude větší než nepřekonatelná samota hvězd“ (Exupéry, 1998, s. 160).

Po více než 70 letech od zrodu umělecko-literárního ztvárnění filozofických konsekvencí autora, jinak nepochybně racionálně se chovajícího válečného pilota, tato sdělení oplývají neobyčejně silným inspirativním významem pro současné vědecké uvažování a hledání nových způsobů vládnutí. Stávající společenské způsoby totiž prožívají dlouhodobou a vleklou krizi. Pro podporu tohoto tvrzení, uveďme alespoň jeden, zato však markantní důkaz v podobě dramaticky rostoucí nerovnosti v rozdělování společenského bohatství mezi světovou populací.

V tomto kontextu zní velmi zajímavě Exupéryho metaforické ztvárnění krize. „Co byste také mohli čekat od bratrství, jestliže to není bratrství v stromu, jehož jste prvky, v stromu, který vám vládne a přichází k vám zvenčí... Jak se chcete stát cedrem, když se každý z vás snaží vytvářet svůj vlastní strom anebo není ochoten se stromu poddat, nebo se dokonce bouří, když se strom zvedá vzhůru, a nazývá to tyraníí a na místo stromu se chce postavit sám? Je proto třeba určit vám místo, abyste sloužili stromu a nečinili si nárok, aby sloužil on vám“ (Exupéry, 1998, s. 161).

Současné jednostranné upřednostňování ziskových hledisek dlouhodobě paralyzuje přirozené společenské rozrůznění planetárních evolučních procesů. Na příkladu dvou vybra-

ných vědeckých textů (Heisenberg, Schrödinger) a jednoho uměleckého literárního textu (Exupéry), spolu s nespočtem dalších, již dlouhou dobu existujících příkladů, lze klást do popředí pozornosti světové populace potřebu hledání nových způsobů organizace a vládnutí, které by v podmínkách 21. století vycházely právě z lidské pospolitosti, sounáležitosti a soudržnosti (vnitřní a vnější koheze). Tento model, zcela odlišný od všech těch, které byly založeny na paradigmatu konkurence, a od dob evropské renesance ovlivňovaly po staletí vývoj světových společenství, vychází z potřeby uplatnění nových paradigmatických principů determinovaných spoluprací na bázi vzájemné výhodnosti všech zúčastněných subjektů.

Podle českého politologa, ekonoma a publicisty působícího v Německu – Petra Robejška, evropské elity lehkomyšlně zpochybňují hodnotový systém vlastní společnosti. „Ve jménu lidskosti či tolerance diktují ve vlastních zemích pravidla chování daná někým, kdo do ní přišel jako host“ (Robejšek, 2015, s. 7). Autor navíc upozorňuje, že dlouhodobě zesiluje dojem obyčejných lidí, že mediální, akademické a politické elity se nezajímají o mínění lidí, přehlížejí jej, či dokonce jej zesměšňují. Současně tyto elity zneužívají své privilegium rozšiřovat vlastní názory, aniž by nesly důsledky tohoto svého chování. Politici pak mylně vydávají vlastní zveřejněné mínění za mínění veřejné. Současnou velmi slabou odbornou kompetentnost evropských politiků dokládá Robejšek konstatováním: „Tyto elity vědí všechno o morálních povinnostech Západu bojovat proti Asadovi nebo Janukovičovi. Podstatně méně je zajímavá, jak ekonomicky a politicky nákladná taková akce může být a jestli přinese žádoucí výsledky“ (Robejšek, 2015, s. 7).

Na příkladu vybraných tvrzení je zřejmé, s jak vysokou setrvačností převládají v politické praxi kauzálně vznikající výroky a následně taktéž kauzálně formulovaná a přijímaná stanoviska. Kontextuální vnímání společenské reality založené na vědeckých syntézách a komplexních přístupech determinovaných vzájemností při vyhodnocování vědeckých poznatků a uměleckých forem ztvárnění současné reality, jsou v naprosté menšině.

Teoretik fyziky Heisenberg uvedl, že realitu charakterizuje vedle jednoty (a na základě doposud uvedených myšlenek předpokládejme, že i společenské reality) i vzájemné doplňování

se (tedy v nejobecnějším slova smyslu sítě mající komplementární význam). A právě v tomto bodě se otevírá prostor pro jednu z nejočekávanějších celospolečenských diskusí 21. století směřující k hledání nového způsobu vládnutí. Je jiný svět možný? Ptá se ústředním titulem své monografie i přední evropský politik Giuliano Amato (2007, s. 1).

Britský univerzitní profesor John N. Gray (*1948), dříve působící na Londýnské škole ekonomie a politických věd upozorňoval, že „cílem politiky by mělo být vytvoření rámce, v němž by ekonomické systémy, které se budou od sebe stále odlišovat, mohly žít společně v míru. Je potřebný nějaký společný rámec zákona a pravidel, ale ten by měl předepisovat minimum standardů a neměl by vnucovat jedny hodnoty všem společně. Jednotlivé země musí být při volbě odlišných cest rozvoje svobodné“ (Gray, 2002, s. 19).

Domnívám se, že toto tvrzení neplatí jen pro jednu prostorovou úroveň (tedy jen pro státy) nýbrž, že tento princip platí pro evoluční, funkční a významové pojetí jakýchkoliv časoprostorových úrovní, majících podobu dílčích (strukturních) částí v rámci celoplanetárně vnímaných celistvostí. Jak ale v této nové paradigmatické situaci vyjádřené širokou spoluprací, z níž mají užitek všechny zúčastněné subjekty, vnímat komplementární vztahy a vazby? Ty vedle časoprostorové dimenze musí obsahovat i dimenzi sebenaplňování tužeb jednotlivých společensky determinovaných strukturních společenských částí. Zcela aktuálním úkolem pro lidské společenství se proto jeví potřeba promyšlet provázanost jednotlivých dílčích částí tak, aby do celého procesu vzájemné spolupráce byli zapojeni všichni lidé.

Teprve tehdy budou-li mít lidé možnost skutečně se svými aktivitami (nikoliv zprostředkovaně pouze pomocí voleb) podílet na ovlivňování lokálního a regionálního rozvoje strukturních částí krajiny a bude-li spolupráce v těchto hierarchických úrovních propojena s psychologickou potřebou naplňování tužeb každého člověka (rozuměno těch, kteří chtějí v průběhu svých životů realizovat své vize), pak lze reálně od těchto nejnižších strukturních úrovní ovlivňovat globální rozhodování. V řídicích a rozhodovacích procesech se tak stane konstantní determinantou lidské vědomí o vzájemné závislosti.

Podle Laitmana, američtí profesori v oboru psychologie David W. Johnson a Roger T. Johnson došli ve svých výzkumech k závěru, že „předpokládaným výsledkem pozitivní vzájemné závislosti je pocit zodpovědnosti, jednak za splnění vlastní práce v rámci společného úkolu, jednak za pomoc ostatním členům při vykonávání jejich dílu práce.“ Autoři současně konstatují, že „pozitivní vzájemná závislost přetváří individualistické lidi do starostlivých a spolupracujících jednotlivců, což je přesný opak současného trendu stoupajícího individualismu, který přerůstá až v narcismus“ (Johnson, Johnson, 2014, s. 189).

I v tomto případě se lze domnívat, že toto tvrzení neplatí jen pro úroveň člověka (biologicko-sociální jednotky v krajině), nýbrž že tento princip platí i pro společensky zformované vyšší hierarchické úrovně, než tu, kterou představuje jednatel (Homo sapiens sapiens). Toto zjištění by systémově mohlo platit i pro lokální, mikroregionální, regionální, mezoregionální a další hierarchicky vyšší časoprostorové úrovně.

Z daného konstatování lze vyvodit závěr. Abychom dokázali změnit své sociální chování, je nutná proměna jak vnitřního, tak i vnějšího sociálního prostředí lidí, v němž paradigma konkurence prosazující individualismus bude nahrazeno paradigmatickým spolupráce na bázi vzájemné výhodnosti. Nemají-li být principy humánního vývoje lidské společnosti nahrazeny ničím neregulovaným, stále rostoucím množstvím pravidel (deklarovaným nejvlivnějšími institucemi), pak je nutno mít na zřeteli dlouhodobě fungující princip: celek se vždy prosazuje proti zájmům části. Vědecké poznání přitom platí jen ve vztahu k částem (to dokumentuje princip postupného a trvalého košatění vědeckých poznatků v lidské evoluci). Jednostranné prosazování celku nad dílčími částmi je možné jen v krátkodobém časovém horizontu, dlouhodobě je neudržitelné, neboť vždy vede k určité formě diktatury.

Proto ke stěžejním úvahám nad novými formami vládnutí náleží problematika organizace a fungování vzájemného vztahu celku a jeho částí ve všech třech funkčně-významových úrovních (celek – dílčí část, dílčí část – celek, dílčí část – dílčí část) a všech hierarchicky a mírou komplexnosti rozrůzněných prostorových úrovní (makro – mikro, mikro – makro, mikro – mikro). Renomovaný český ekonom

Tomáš Sedláček tvrdí, že „na počátku 21. století jsme svědky toho, jak privilegovanost fenoménu konkurenceschopnosti (propojen s rostoucí produktivitou) již není pouhým odrazem rozvoje trhu (kam se původně konkurenceschopnost vztahovala), ale nejvýznamnějším aspektem mocensko-finančních zásahů nejvlivnějších institucí, do dnes již téměř komplexně vnímané plejády společensko-ekonomických vztahů“ (Sedláček, 2009, s. 202).

Izraelský profesor ontologie a teorie poznání M. Laitman ve své monografii věnované sobectví a altruismu uvádí: „Lidská povaha je egoistická, a proto máme přirozené sklony k izolaci a soutěživosti, zatímco podstata přírody je holistická, celostní, a tudíž samozřejmě inklinuje ke spolupráci. Jednat jako příroda navzdory naší vrozené tendenci, která nás svádí k opaku, je otázkou svobodné volby a právě ta představuje faktor, díky němuž se budeme podobat přírodě (Stvořiteli). Směřovat společenské prostředí k tomu, aby nám dodalo odvalu vydat se tímto směrem, je nástroj, který si nemůžeme dovolit nevyužít“ (Laitman, 2014, s. 197).

V této souvislosti jsou neméně zajímavé úvahy Schrödingerovy, v nichž dochází k názoru: „Je-li egoismus více vrozený než altruismus, který vyžaduje vědomou reflexi, a platí-li metafora vědomí jako učitele nových vlastností, pak to vede až k pozoruhodnému konstatování, že pod tlakem komunitního života jsme „na počátku biologické transformace z egoistického na altruistický obecný postoj, na počátku přeměny člověka v animal social“ (cit. podľa Havel, 1994, s. 572).

Četné výzkumy, především ve sféře věd jakými jsou psychologie, pedagogika či sociologie potvrzují, že spolupráce a oceňování jejího přínosu, přispívají k duševnímu zdraví lidí, a tím i harmoničtějšmu vývoji dílčích struktur planetární ekumeny (rozuměj lidmi obývané či jinak hospodářsky využívané krajiny) mnohem více než soutěživost či individuální činnost. Míra koheze společenských sítí je tak mnohem více determinována rozvojem schopností lidí vyrovnávat se s nejrůznějšími potížemi, tvorbou sociálních dovedností, rozvojem elementární důvěry v ostatní členy společnosti či vyšší sebedůvěrou a schopností přispívat k rozvoji krajiny či samotných členů společnosti nastiňováním vizí, prezentujících vlastní tužby.

Demokracie, tak jak je na počátku 3. tisíciletí vnímána většinou organizačně řídicích struktur západocivilizačního kulturního spektra, je bohužel pojímána z pozic ničím neodůvodněné preference významu institucionálního zabezpečení demokracie (známé trojí oddělení moci: zákonodárné, soudní, výkonné). K tomu, abychom poznali a mohli danou společenskou realitu rozvíjet je nutno mít na zřeteli nejen atribut kritického myšlení (kam náleží i tvorba demokratických institucionálních struktur) ale i princip morálních přístupů k rozvoji krajiny. „Přítom mezi oběma atributy neplatí vztah prvoradosti a druhořadosti (některými obory deklarovaný jako vztah základny a nadstavby) či vztah nadřazenosti a podřízenosti (některými obory deklarovaný jako vztah hierarchie struktur), nebo dokonce vztah dichotomický (buď, anebo), ale platí vztah vzájemnosti (komplementárnosti). Z tohoto poznání vyplývá, proč se současná civilizovaná Západní společnost nemůže vymanit z permanentního sevření nejrozličnějších krizí (...). Očekávané věnování pozornosti synergii prostorových struktur je ale podmíněno potřebou přijetí a osvojení si nových paradigmatických principů společenských věd, vycházejících ze základní celoplanetární potřeby funkčního propojování rozdílných struktur v integrovaných celcích prostřednictvím studia komplementárních možností jejich vzájemné existence v rozdílných hierarchicky uspořádaných strukturách celosvětově integrované krajinné sféry“ (Vencálek, 2014, s. 25).

Demokracii a individualitu, tedy demokracii a rozdílnost, spolu s jazykem (nikoliv vnímaným jen a pouze jako dorozumívací prostředek, ale především jako kontinuálně nastavené zrcadlo společenského vývoje lidských entit) tvoří nedělitelnou jednotu. Potřebu komplexního přístupu k vnímání existence lidského společenství velmi pregnantně vyjádřil, již dříve vzpomínaný Exupéry: „Logika leží v rovině věcí, a ne v rovině uzlu, jenž ty věci svazuje. Tam už mi slova chybějí“ (Exupéry, 1998, s. 179).

A tak opět a opět se dostáváme k základní otázce lidského bytí na planetě Zemi: vnímání vztahu mezi dílčími částmi a celkem, mezi hierarchicky rozdílnými, lidmi vytvářenými časoprostorovými strukturami, neboť jen pomocí vynalézání lepšího propojení mezi těmito rozdílnostmi lze naplňovat myšlenky šťastnějšího

a radostnějšího bytí každého individua. Tuto realitu vyjádřil Exupéry prostřednictvím metafory, v níž konstatuje: „Pravdivý je strom, neboť je určitým vztahem mezi svými jednotlivými částmi (poznámka autora: např. vztahem mezi jednotlivými větvemi). A potom les, neboť je určitým vztahem mezi stromy. A potom panství, neboť je určitým vztahem mezi stromy a pláněmi a další stavební hmotou panství. A potom říše, neboť je určitým vztahem mezi panstvími a městy a další stavební hmotou říše. A potom Bůh, neboť je dokonalým vztahem mezi říšemi a vším ostatním na světě“ (Exupéry, 1998, s. 181).

Jestliže společenskou realitu vnímáme z takto nastíněných pozic, pak se v mysli člověka začnou uplatňovat kreativní přístupy mající altruistickou povahu, tedy nesobecký způsob myšlení i cítění a nezištné jednání ve prospěch druhých jako mravní princip lidského bytí. Altruistický význam v progresivnějším vnímání fungování pestře diferencované lidské společnosti ale v současnosti vítězí instrumentální myšlení nedovede pochopit, neboť „Instrumentální myšlení nedovede pochopit význam „neúčelných“ věcí, které nelze převést na prostředky, nástroje, tabulky, grafy, čísla. Instrumentální myšlení se už neptá: A k čemu jsou prostředkem? Jaký mají smysl? Tyto otázky jsou velké tabu“ (Hauser, 2012, s. 132).

Literatúra:

- AMATO, G. – POZZI, L.: Je jiný svět možný?. Cesta k pochopení a změně. Brno: Doplněk 2007.
- EXUPÉRY, A. de S.: Citadela. Praha: Vyšehrad 1998.
- GRAY, J.: Marné iluze. Falešné představy o globálním kapitalizmu. Košice: Paradigma.sk 2002.
- HAUSER, M.: Kapitalismus jako zombi neboli Proč žijeme ve světě přízraků. Praha: Rybka Publishers 2012.
- HAVEL, I. M.: Schrödingerovy úvahy o mysli a vědomí. 1994. In: Vesmír, 1994. roč. 73, č. 10, s. 570 – 572.
- LAITMAN, M.: Sobectví, nebo altruismus. Bratislava: Eugenika 2014.
- ROBEJŠEK, P.: Západ nedocenil možnosti Ruska, vůdci rozhodují lehkomyšlně. In: Právo, 2015. roč. 25, č. 50, s. 7.

SEDLÁČEK, T.: *Ekonomie dobra a zla. Po stopách od Gilgameše po finanční krizi.* Praha: 65. pole 2009.

VENCÁLEK, J.: *Západocivilizační sociálně-etická dimenze vnímání společenské reality v 21. sto-*

letí. In: IŠTOK, R. – KOZÁROVÁ, I. (eds.): *Geokonfliktológia.* Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2014, s. 23 – 39.